

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • sayı/issue • (Aralık/December): 479-498

**'Kaderiyye Bu Ümmetin Mecûsîleridir' Hadisinin
Mu'tezile'ye İsnâdı Bir Eş'arî-Mâtürîdî Savunusundan
İbaret midir?**

*Is the Attribution of the Hadith 'The Qadariyye is Majosis of
this Ummah' to the Mu'tazila Consisting of an Ash'ari-
Maturidi Advocacy?*

Abdullah NAMLI

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ve İslam Mezhepleri
Tarihi Anabilim Dalı

Assoc. Prof., University of Nevşehir Hacı Bektaş Veli Faculty of Theology, Department of
Kalam and History of Islamic Sects.

Nevşehir/Türkiye

✉ abdnamli@hotmail.com orcid.org/0000-0001-7099-3018

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2023

Atıf: Namlı, Abdullah. "'Kaderiyye Bu Ümmetin Mecûsîleridir' Hadisinin Mu'tezile'ye İsnâdı Bir Eş'arî-Mâtürîdî Savunusundan İbaret Midir?'. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 479-498. <https://doi.org/10.52637/kiid.1322078>

Cite as: Namlı, Abdullah. "Is the Attribution of the Hadith 'The Qadariyye is Majosis of this Ummah' to the Mu'tazila Consisting of an Ash'ari-Maturidi Advocacy?'. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/2 (December 2023), 479-498. <https://doi.org/10.52637/kiid.1322078>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Abdullah NAMLI | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

'Kaderiyye Bu Ümmetin Mecûsileridir' Hadisinin Mu'tezile'ye İsnâdı Bir Eş'arî-Mâtürîdî Savunusundan İbaret midir?

Öz

Kaderiyye adı yergi ifade eden bir isimdir. İslam Mezhepler Tarihi içerisinde Gaylân ed-Dimeşkî ve Ma'bed el-Cühenî'ye nispet edilen bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ikisinin de kader inancını benimsemedikleri sahîh haberlerle bize ulaşmaktadır. Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsileri olduğu yönündeki hadisler, hadislerin tedvîn ve kitaplaştırıldığı dönemlerden beri mevcuttur. Kelamcılar, mütevâtir haberlerin delil olması konusunda ittifâk etmişlerdir. Bunların dışındaki haberlerin delil olamayacağı hakkında neredeyse söz birliği etmiş olmalarına rağmen yine de kelamcılar bu kritere uymayan haberleri de birbirlerine karşı delil olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Konumuzla ilgili rivâyetler ise sahîh derecesine ulaşamayan hasen veya zayıf hadislerdir. Hadis âlimleri tarafından râvîlerinin cerh edilip, senetleri bakımından delil olamayacakları belirtilmiş olsa da ilgili hadis grupları kelam ilminin literatürüne girmiş ve karşılıklı tartışmalar başlamıştır. Kelamcılar, bu hadislerin senetlerindeki problemlerden haberdar oldukları için çoğu zaman tartışılan konunun hasen veya zayıf bir hadis metnine dayandığını belirtmeden tartışmışlardır. Ancak "Kaderiyye"nin kim olduğu sorusu, muhataplarınca farklı deliller ileri sürülerek, karşılıklı birbirlerini suçlayıcı ve itham edici mahiyette cevaplandırılmaktadır. Ehl-i Sünnet ekollerinin kurucuları Ebû'l-Hasen el-Eş'arî ile Ebû Mansûr Mâtürîdî, Kaderiyye'nin, aynı isimle anılan ekol ve onun çoğu görüşünü benimseyen Mu'tezile olduğu kanaatindedirler. Onlara göre Kaderiyye, Allah'ın takdîrini kabul etmeyen, kader inancını inkâr edenlerdir. Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'* isimli eserinde ilgili hadislerin metnine değinmeden, muhataplarının adını da zikretmeden, onlar adına diyalektik bir metotla; "bizi niçin Kaderiyye diye adlandırıyorsunuz?" diye söze başlayıp, eleştirilerini kader-takdîr meselesi üzerinden yürütmektedir. İnsanın kesb ettiği fiillerin Allah tarafından değil de kulların kendileri tarafından takdîr edilip, yine kendileri tarafından yapıldığı/yaratıldığı, iddiasını eleştirilerinin merkezine oturtmaktadır. Eş'arî, *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne* adlı eserinde ise doğrudan Mu'tezile ekolünü hedef almakta ve onların en önemli hatalarından birisinin Mecûsiler gibi kulların kendi kötü fiillerini kendilerinin yarattığını kabul etmeleri olduğunu söylemektedir. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde Kaderiyye veya diğer adıyla Mu'tezile'nin yerilip kınanmasına ait özel bir başlık açmıştır. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin hâdis irâde anlayışı ile Mecûsilerin, İblîs'in ortaya çıkışının birbiriyle aynı şey olduğundan hareketle onların bu ümmetin Mecûsileri olduğunu söylemektedir. Mâtürîdî'ye göre Mecûsilerin, düalizme (Senevîlik) yönelmelerinin sebebi; onların, evrende var olan şer ve fesâdi yaratma fiilini Tanrı'ya izâfe etmenin doğru olamayacağı anlayışıdır. Mu'tezile, bu konuda da onlarla fikir birliği içerisinde. Mâtürîdî, mezheplerin isimlendirilmesinde önemli bir yere sahip olan yaygın kullanıma da dikkat çekerek, Mu'tezile'nin kendisi dışında tüm İslam ümmetinin, onları, "Kaderiyye" diye de adlandırdığını belirtmektedir. Mâtürîdî, Mecûsî-Mu'tezilî benzerliğine dâir rasyonel olmayan, sübjektif bazı deliller de öne sürmektedir. Konunun taraflarından biri olan Kadı Abdülcebbar ise Mu'tezile'nin genel kanaatlerine uygun davranarak, "Kaderiyye" kelimesinin bir nispet ismi olarak, kazâ ve kaderi Allah'a nispet eden cebr taraftarlarına verilen bir isim olduğunu savunmasının temeline yerleştirmektedir. Kadı Abdülcebbar'a izâfe edilmekle beraber, ona âdiyeti hakkında şüpheler bulunan, *Serhu'l-uşûli'l-ğamse* adlı kitapta "Kaderiyye" kelimesinin bir nispet ismi olmasından hareket edilmektedir. Kadı Abdülcebbar, devamında meseleye benzeyen ve benzetilen açısından da yaklaşmakta ve iddialarını bunun üzerine bina etmeye çalışmaktadır. O, Cebriyye'den saydığı Eş'ariyye mensuplarının Mecûsîlere benzediğine çeşitli örnekler vermektedir. O, Mücbire ve Eş'arîlerin, Mecûsîlere, "teklif-i mâ lâ yutâk: güç yetirilemeyen şeylerin kula emredilmesi" yönünden de benzerliği bulunduğunu öne sürmektedir. Kadı Abdülcebbar, meseleyi hüsün-kubuh konusuyla irtibatlandırmaktadır. Mu'tezile ve İslamiyet dışındaki diğer din mensuplarının ma'bûdalarına sadece hasen/hüsün olan fiilleri izâfe ettiklerini delillendirmeye çalışmaktadır. Kadı Abdülcebbar, Mecûsî-Eş'arî benzerliğine dâir rasyonel olmayan, sübjektif bazı deliller de öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Kaderiyye, Mu'tezile, el-Eş'arî, el-Mâtürîdî, Kadı Abdülcebbar, Mecûsîlik.

Is the Attribution of the Hadith 'The Qadariyye is Majosis of this Ummah' to the Mu'tazila Consisting of an Ash'ari-Maturidi Advocacy?

Abstract

The name Qadariyya is a name that expresses satire. It appears as a school attributed to Gaylan al-Dimeski and Ma'bed al-Cuhani in the History of Islamic Sects. It reaches us with authentic news that both of them do not adopt the belief in destiny. The hadiths that the Qadariyya are the Majosis of this ummah have existed since the time when the hadiths were collected and compiled into a book. Theologians have agreed on the fact that mutawatir news is evidence. Although they almost unanimously agreed that news other than these could not be evidence, theologians did not hesitate to use news that did not meet this criterion as evidence against each other. The narrations related to our subject are hasan or weak hadiths that cannot reach the level of authenticity. Although it was stated by the hadith scholars that their narrators were annotated and that they could not be evidence in terms of their documents, the related hadith groups entered the literature of the science of kalam and mutual discussions began. Since theologians were aware of the problems in the scripts of these hadiths, they often discussed the issue without stating that it was based on a hasan or weak hadith text. However, the question of who the "Qadariyya" is answered by the interlocutors in a way that accuses each other, by putting forward different evidences. Abu'l-Hasen al-Ash'ari and Abu Mansur Maturidi, the founders of the Ahl al-Sunnah schools, are of the opinion that Qadariyya is the school called by the same name and the Mu'tazila who adopt most of its views. According to them, Qadariyya are those who do not accept Allah's will and deny belief in destiny. al-Ash'ari, in his work named *al-Luma' fi'r-red' ala ehli'z-zeyg ve'l-bida'*, without mentioning the text of the related hadiths, without mentioning the names of his interlocutors, with a dialectical method on their behalf; "Why do you call us Qadariyya?" He begins his speech and carries out his criticisms on the issue of fate-decree. He puts the claim that the acts committed by man are not appreciated by Allah, but by the servants themselves, and that they are done/created by themselves, at the center of his criticism. In his work named *al-Ibane'an usul al-diyane*, al-Ash'ari directly targets the Mu'tazila school and says that one of their most important mistakes is that they accept that they created their own bad deeds, like the Majosis. Maturidi opened a special title in his book called *Kitab al-tawhid*, which refers to the denigration and condemnation of Qadariyya or Mu'tazila. Maturidi argues that the Mu'tazila's understanding of the hadith will and the Magi's understanding of the emergence of Iblis are one and the same, and that they are the Majosis of this ummah. According to Maturidi, the reason for the Magi's inclination towards dualism is; Their understanding that it is not correct to attribute the act of creating evil and corruption in the universe to God. The Mu'tazila is in agreement with them on this issue as well. Maturidi also draws attention to the widespread use that has an important place in naming the sects, and states that, apart from the Mu'tazila himself, the entire Islamic ummah also calls them "Qadariyya". Maturidi also put forward some irrational and subjective evidences regarding the similarity of the Magusi-Mu'tazila. On the other hand, Qadi 'Abd al-Jabbar, one of the parties to the subject, acts in accordance with the general opinions of the Mu'tazila and places the word "Qadariyya" as a name of comparison, as a name given to the supporters of coercion who attribute qada and fate to Allah. Although it is attributed to Qadi 'Abd al-Jabbar, in the book titled *Serh al-usul al-hamse*, in which there are doubts about its belonging to him, the word "Qadariyya" is a name for comparison. Qadi 'Abd al-Jabbar then approaches the issue from the point of view that resembles and is compared, and tries to build his claims on it. He gives various examples to the Magi that resemble the members of the Ash'ariyya, whom he counts from the Jabriyya. He argues that Jabriyya and Ash'aris are similar to the Magi in terms of "taqlif ma la yutak: ordering the things that cannot be afforded to the servant". Qadi 'Abd al-Jabbar also connects the issue with the subject of husn-kubuh. He tries to prove that Mu'tazila and members of other religions other than Islam attribute only good deeds to their gods. Qadi 'Abd al-Jabbar also put forward some irrational and subjective evidences for the Magi-Ash'ari similarity.

Keywords: Kalam (Islamic Theology), Qadariyya, Mu'tazila, al-Ash'ari, al-Maturidi, Qadi 'Abd al-Jabbar, Majosis (Zoroastrians).

GİRİŞ

Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsîleri olduğu yönündeki hadisler, hadislerin tedvîn ve kitaplaştırıldığı dönemlerden beri mevcuttur. Ancak Kaderiyye ile ilgili hadis-i şeriflerin Ehl-i Sünnet tarafından kurnazca uydurulduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu iddialar ortaya atarlardan bir kısmının bu iddiaların sadece Ehl-i Sünnet ekolleri tarafından ileri sürüldüğünü zannederek Mu'tezile'yi savunma, mevzî alma durumuna geçmeleri doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Zira Mu'tezile temsilcileri de aynı hadis grubunu delil getirerek kendilerine izâfe edilen Mecûsîlik ithamlarını reddetme yoluna gitmişlerdir.

Tarihselcilerin liderlerinden Fazlur Rahmân (ö. 1408/1988), bu hadis grubu ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. O, Mu'tezile'nin, "Allah'ın kötülüğün değil, sadece iyiliğin yaratıcısı olduğunu" savunması sebebiyle onlara; "İslam'ın Zerdüştlüğü" denildiğini kabul etmektedir. Fazlur Rahmân, bu hadisin açıkça görülmemekle beraber, teknik bakımdan son derece dikkatlice düşünülmüş ve tartışılmış bir akıl yürütmeye dayandığını, bundan dolayı Hz. Peygamber'e dayandırılmasının mümkün olmadığını iddia etmektedir. Ona göre bu cümle çok iyi formüle edilmiş ve bir hadis formuna büründürülmüştür. Fazlur Rahmân'a göre irâde hürriyeti ve kaderle ilgili hadislerin hepsini değilse de kâhir ekseriyetini bu tarihî durumun ürünü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu tür hadislerin Hz. Peygamber'den geldiğini söylemek mümkün değildir.¹ Burada Fazlur Rahmân, kaderle ilgili hadislerin çoğunun uydurma olduğunu söylemekle beraber, bu tür hadisleri kimlerin uydurduğunu tam olarak belirtmemektedir. Zira onun açıklamalarında, bu hadisleri uyduranların kim oldukları; Selef-i Sâlihîn, Tâbiûn, Cebriyye, Ehl-i Hadîs, Eş'arîler, Mâtürîdîler vb. olup-olmadıkları açıkça ifade edilmemiştir.

Konumuzun ana eksenlerinden birisini oluşturan hadis rivâyet gruplarının, hadis ilmi açısından kritiği ile ilgili, Yavuz Köktaş'ın; *Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi* isimli makalesi konumuz bakımından değerlidir.² Ayrıca konuyla ilgili olarak, Cahid Kara'nın; *İslam Coğrafyasında Mecûsîler (Emevîlerin Sonuna Kadar)* adlı makalesi ve *İlk Dönem İslam Toplumlarında Mecûsîlerle Birlikte Yaşama Örnekleri* sempozyum bildirisi, Mehmet Mahfuz Söylemez'in; *Hz. Peygamber Döneminde Mecûsîler*, Hilmi Karaağaç'ın; *Kaderiyye/Mu'tezile'nin Mecûsîlikle İthamının Teolojik Arka Planı*, Yakup Hafızoğlu'nun; *Kadı Abdülcebbar'ın Mecûsî Teoloji Tenkidi* makaleleri vb. çalışmalar dikkate değerdir.³ Akademik metoda uygun olmayan Kütüb-ü Sitte'de mevcut bulunan hadisin metni ve kaynağı bile yer almayan sığ bazı çalışmalar varsa da bunların isimlerini burada zikretmeye değer bulmuyoruz.

Kelamcıların herhangi bir konuyu tartışabilmeleri için o konuyla ilgili âyet veya hadis formunda bir postülatın bulunması gerekmektedir. Akli bir konu da kelamcılar arasında pekala tartışılabilmektedir. Biz, bu bakımdan öncelikle konumuzu ilgilendiren hadis gruplarını inceleyip, değerlendireceğiz. Daha sonra Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/936), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1025)'in yorumları üzerinden konuyu ele alacağız. Bizim çalışmamızda, Kaderiyye hakkındaki hadislerin sistemli ana kelam ekollerinin doğuşundan önce hicrî ilk üç asırda yani hadislerin tedvîn döneminde de var oldukları göz önüne alınarak, ilgili rivâyet gruplarının Ehl-i Sünnet kelam ekolleri tarafından

¹ bk. Fazlur Rahmân, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 329; Abdullah Namlı, *Tekvîn ve Kulların Fiillerinin Yaratılışı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 61-63.

² bk. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *HTD: Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.

³ bk. Cahid Kara, "İslam Coğrafyasında Mecûsîler (Emevîlerin Sonuna Kadar)", *Dergiabant AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 19-59; Cahid Kara, "İlk Dönem İslam Toplumlarında Mecûsîlerle Birlikte Yaşama Örnekleri", *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu (Mardin 17-19 Nisan 2015)*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 175-209; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Hz. Peygamber Döneminde Mecûsîler", *İslâmî İlimler Dergisi* Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı Sayısı (Ekim 2014), 415-425; Hilmi Karaağaç, "Kaderiyye/Mu'tezile'nin Mecûsîlikle İthamının Teolojik Arka Planı", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 191-212; Yakup Hafızoğlu, "Kadı Abdülcebbar'ın Mecûsî Teoloji Tenkidi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 929-957.

kendilerini savunmak üzere formüle edilip, uydurulmasının mümkün olup-olmadığını araştıracağız. Ayrıca diğer çalışmalardan farklı olarak her üç kelam ekolünün adı geçen ileri gelenlerinin Kaderiyye'nin kim olduğu yönündeki görüşlerinin ortaya konulmasına çalışılacağız.

1. KADERİYYE HAKKINDAKİ HADİS GRUPLARI

Kaderiyye hakkındaki hadislerin metinleri farklılık arz etse de biz, bu hadisleri iki ana konu üzerinde gruptandıracağız. Bunlardan birisi, Kaderiyye'nin, İslam dairesi dışında olduğunu ifade eden hadislerdir. Diğeri ise Kaderiyye'nin, ümmetin Mecûsileri olduğunu vurgulayan hadis grubudur.

1.1 'Kaderiyye'nin, İslam'dan Nasîbi Yoktur' Hadisi

Kaderiyye'nin, İslam dışı olduğunu ifade eden hadisler bulunmaktadır. Bu hadisin metni genel olarak şu şekildedir: (صِنْفَانِ مِنْ أَقْتِي لَيْسَ لَهُمَا فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبٌ: الْمُرْجَةُ وَالْقَدْرَةُ) "Ümmetimden iki sınıf vardır ki, onların İslam'dan bir nasîbi yoktur; Mürcie ve Kaderiyye."⁴

İbn Mâce Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/887)'nin rivâyet senedi Nizâr b. Hayyân, İkrime, İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah'a dayanmaktadır. Muhaddis, Ebû Bekir İbn Ebî Âsım (ö. 287/900)'ın rivâyetlerinde Nizâr b. Hayyân ve Sellâm b. Ebî Amr bulunmaktadır. Her ki râvînin de zayıf râvîler olduğu belirtilmektedir. Muhammed b. İsnâ et-Tirmizî (ö. 297/892)'nin rivâyet senedi, Ali b. Nizâr, Nizâr b. Hayyân, İkrime ve İbn Abbas'a dayanmaktadır. Tirmizî, bu rivâyetin garîb olduğunu, hasen-sahîh olduğunu söylemektedir. Tirmizî'nin ikinci farklı rivâyet senedinde de Sellâm b. Ebî Amr/Amrate râvî olarak bulunuyor. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (ö. 360/971)'nin rivâyeti, Muhammed b. Abdullah el-Hadramî, Abdullah b. Ömer b. Ebân, Amr b. el-Kâsım, İbn Ebî Leylâ, Atiyye ve Ebî Saîd el-Hudrî'ye dayandırılmaktadır. Onun ifadesine göre bu hadisi İbn Ebî Leylâ'dan, Amr b. el-Kâsım'dan başkası rivâyet etmemiştir. Abdullah b. Ömer b. Ebân da ondan teferrüd etmiştir.⁵

Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), *Meşâbihu's-Sünne* adlı eserinde bu hadisi tahrîç etmiştir. Muhaddis Sirâcüddîn Kazvîni (ö. 750/1349), bu hadisi tenkid ederek, mevzû bir hadis olduğunu söylemektedir. İbn Hacer Askalânî (ö. 852/1449), bu hadis ile ilgili olarak İbn Mâce ve Tirmizî'nin rivâyetlerini değerlendirmiş, senetlerde bulunan Nizâr b. Hayyân ve onun oğlu Ali b. Nizâr'ın zayıf râvîler olduğunu belirtmiştir. Yine İbn Hacer, farklı iki tarîkten gelse de senette yer alan Kâsım b. Habîb'in de zayıf râvîlerden olduğunu ilave etmiştir. İbn Hacer'e göre bu hadis grubunun farklı sahâbelere dayandırılan senetleri bulunmakla beraber onlar da zayıftır. Ancak ona göre bu rivâyet gruplarında mevzû hadis alâmeti de yoktur.⁶ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Meşâbih*'te bu gruptaki hadisleri değerlendirmiş, Tirmizî'nin, hasen-garib dediğini, Taberânî'nin ise hasen dediğini nakletmiştir.⁷ Çağdaş Hint-İslam âlimlerinden Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm el-Mübârekfûrî (ö. 1414/1993), *Mir'âtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Meşâbih* adlı eserinde bu hadislerle ilgili tenkit ve yorumları bir araya toplamıştır.⁸

⁴ İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975), "Mukaddime", 9 (1/28); Ebû Bekir İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, thk. Bâsım b. Faysal el-Cevâbire (Riyad: Dâru's-Samî'î, 1998), 1/247, 2/655; Muhammed b. İsnâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Kader", 13 (4/454); Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Târik b. İvâdullah-Abdülmuhsin el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 5/370. Hadisin farklı rivâyetleri ve senetleri için bk. Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 120-124.

⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, 5/370.

⁶ Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî, *Meşâbihu's-sünne*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'âşî vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 1/82, 142-143.

⁷ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih şerhu Mişkâti'l-Meşâbih*, thk. Cemâl İytânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 1/283.

⁸ Ubeydullah b. Muhammed el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtih şerhu Mişkâti'l-Meşâbih* (Benares-Hind: el-Câmiatü's-Selefiyye, 1984-1985), 1/194.

1.2. 'Kaderiyye, Bu Ümmetin Mecûsileridir' Hadisi

Kaderiyye'yi, Mecûsilere benzeten hadis grubu daha çok bilinmektedir. Bu gruptaki hadislerin metni ise genel olarak şu şekildedir: (وَإِنْ مَاتُوا) الْقَدْرِيَّةُ مَجْرُوسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ: إِنْ مَرَضُوا فَلَا تَعُوذُوهُمْ، وَإِنْ مَاتُوا) (فَلَا تَشْهَدُوهُمْ) "Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir. Şayet onlar hastalanırlarsa ziyarete gitmeyin, öldüklerinde de cenâze namazlarında hazır bulunmayın."⁹

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'ye atfedilen *el-Müsned* isimli eserlerde bulunan konuyla ilgili rivâyetler, genel olarak Nâfi' b. Hürmüz el-Kureşî el-Medenî (ö. 117/735) ve İbn Ömer'e dayandırılmaktadır. Ebû Hanîfe'ye dayandırılan rivâyetlerde; "onlara selam vermeyin, hasta ziyaretine gitmeyin, cenâzelerine katılmayın, önceki peygamberlerin ümmetlerini o zamanlardaki Kaderiyye hakkında uyardıkları ve Allah'ın ve peygamberlerin onlara lânet ettikleri, Allah'ın, onları cehenneme atmasının hak olduğu" gibi ifadeler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden bir kısmı ise diğer hadis kaynaklarından farklı olarak; (وَهُمْ) الْقَدْرِيَّةُ مَجْرُوسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ، وَهُمْ) (شِيعَةُ الدَّجَالِ) "Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir. Onlar, Deccâl'in taraftarlarıdır" şeklindedir.¹⁰

Tabakât ve menâkıb yazarlarının çoğunluğu Ebû Hanîfe'yi tebeu't-tâbiîn neslinden saymaktadırlar. Fakat onun, on beş kadar sahâbe ile görüşüğünü ve onlardan hadis rivâyet ettiğini, dolayısıyla tâbiîn neslinden olması gerektiğini söyleyenler de vardır. Ancak Ebû Hanîfe'nin, sadece Enes b. Mâlik'i, o, Kûfe'ye geldiği zaman küçük yaşta görmüş olabileceği görüşünü kabul etmek, diğerlerini ihtiyatla karşılamak daha isabetli görünmektedir. Ancak bazı âlimler, tâbiîn neslinden olmak için bir tek sahabeyi görmeyi bile yeterli saymaktadırlar. Bu görüşe göre Ebû Hanîfe'nin, Enes b. Mâlik'i gördüğü kabul edilerek tâbiûndan sayılması mümkün olmaktadır.¹¹ Bütün bunlardan sonra Ebû Hanîfe ister tâbiûndan sayılsın ister tebeu't-tâbiîn neslinden olsun bizim konumuz açısından herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Onun, Abdullah b. Ömer'in âzatlî kölesi tâbiûndan olan Nâfi' ile görüşmesi ve ondan hadis alması hakkında herhangi bir problemten söz etmek mümkün değildir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), farklı senetlerle bu hadisi rivâyet etmişlerdir. Hadisçi Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), *Meşâbihu's-Sünne*'de bu hadisi tahric etmiştir.¹²

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin şârihlerinden Celâleddin es-Suyûtî (ö. 915/1505), *Mirkâtü's-Şu'ûd ilâ Sünen-i Ebî Dâvûd* adlı eserinde bu hadisler hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: Muhaddis Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Münzirî (ö. 656/1258), bu hadisin munkatı olduğunu söylemektedir. Çünkü Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr, İbn Ömer'den hadis dinlemediği halde İbn Ömer tarafından bu hadisi rivâyet etmiştir. Neticede ondan bir şey sabit olmamıştır. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve onun takipçileri; hadisin, Ebû İsmâ et-Tirmizî (ö. 279/892) tarafından hasen kabul edildiğini, Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) tarafından da sahih kabul edildiğini söylemektedir. Ancak burada iki mesele ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi hadisin bazı râvîlerinde ihtilâf bulunmasıdır. Şöyle ki; Abdülazîz b. Ebî Hâzim, o da Zekeriyâ İbn Manzûr'dur. Bu kişi Abdülazîz b. Ebî Hâzim'den rivâyet etmiş ve Nâfi'den ve İbn Ömer'den rivâyet ettim, demiştir. Diğer mesele de, Münzirî ve diğerlerinin

⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 10 (1/35); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1988), "Sünnet", 16, 17 (2/634); İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1/242; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsağ*, 3/65; Hâkim en-Nisâbûrî, *Müstedrek 'ale's-şâhihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/159. Hadisin farklı rivâyetleri ve senetleri için bk. Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 115-119.

¹⁰ Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyet-i Abdullah b. Muhammed el-Hârisî*, thk. Ebû Muhammed el-Asyûtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 42-43; Ebû Hanîfe, *Müsnedü'l-İmâmi'l-'A'zam rivâyet-i Şadrüddîn Mûsâ el-Haşkefî* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 39-44.

¹¹ Mustafa Uzumpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 10/131-138.

¹² Begavî, *Meşâbihu's-sünne*, 1/82, 142-143.

bu hadisin senedinin munkatı olduğu yönündeki görüşleridir. Çünkü Ebû Hâzim, İbn Ömer'den bir şey dinlememiştir. Birinci meseleye şöyle cevap verilebilir: Zekeriyyâ İbn Manzûr, vehm ile itham edilmektedir. Belki de o, vehm ederek râvîleri birbirine karıştırmış, yer değiştirmiştir. Başka bir takdîre göre de vehm söz konusu değildir, Abdülazîz b. Ebî Hâzim'in farklı iki şeyhi vardır. Bu şekilde düşünülüşünde hadisin "mevzû" olduğu ileri sürülemez. Hadisin senedinin munkatı olduğu yönündeki itiraza şöyle cevap verilebilir: Ebû'l-Hasen b. el-Kattân el-Kâbisî (ö. 403/1012), bu hadisin senedinin sahîh olduğunu, Ebû Hâzim'in de İbn Ömer ile Medine'de aynı asırda yaşadığını yani onunla çağdaş olduğunu, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875)'nin hadis alma şartının da aynı asırda yaşamak olduğunu söylemiştir. Bu durumda Müslim'in şartına göre bu hadis sahîh olmaktadır.¹³

Ebû Dâvûd'un ikinci rivâyetinde; "Her ümmetin Mecûsileri vardır. Bu ümmetin Mecûsileri de kader yok diyenlerdir. Onlardan birisi öldüğü zaman cenâze namazlarında hazır bulunmayın, hastalanırlarsa ziyarete gitmeyin. Onlar, Deccâl'in taraftarlarıdır. Onları, Deccâl'in grubuna dâhil etmek Allah üzerine bir hak'tır" şeklindedir. Ebû Dâvûd'un, İbn Ömer ve Huzeyfe'den rivâyetlerinin de zayıf olduğu ifade edilmektedir.¹⁴

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin şârihlerinden Muhammed Şemsülhak Azîmabâdî (ö. 1329/1911), *'Avnü'l-Ma'bûd şerh-i Sünen-i Ebî Dâvûd* adlı eserinde Ebû Dâvûd'un ikinci rivâyeti hakkında şunları kaydetmektedir: Münzirî, Ömer Mevlâ Gafrete'nin hadisleri ile amel edilemeyeceğini, hadisin senedinde yer alan Ensâr'dan bir adamın kimliğinin meçhul olduğunu söylemiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise bu konuda şu açıklamaları yapmaktadır: Hz. Peygamber'den, Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsileri oldukları yönünde İbn Ömer, Huzeyfe, İbn Abbâs, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr b. Âs ve Râfî b. Hudeyc'den hadis rivâyetleri bulunmaktadır. İbn Ömer ve Huzeyfe'den rivâyet edilenler çeşitli tarîklerden gelmelerine rağmen zayıftırlar. Tirmizî, İbn Abbas'tan rivâyetine ise hasen-gariptir, demiştir. İbn Mâce'nin, Câbir b. Abdullah'tan rivâyetinde ise tedlis bulunmaktadır. Ebû Hüreyre'ye dayandırılan rivâyetlerde bazı problemler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, hadisin senedinde yer alan Mekhûl'un, Ebû Hüreyre'den bir şey işitmediği halde ondan rivâyet etmesidir. Konuyla ilgili olarak Abdullah b. Amr'a dayandırılan rivâyetin senedinde bulunan sakıncalar sebebiyle bu hadis ile amel edilmesi mümkün değildir.¹⁵

Celâleddin es-Suyûtî, muhaddis Sirâcuddîn Kazvî'nin (ö. 750/1349) bu hadisi Mesâbih'te tenkid ederek, mevzû bir hadis olduğunu iddia ettiğini aktarmaktadır.¹⁶ Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340), *Mişkâtü'l-Meşâbih* adlı eserinde, Tirmizî'den naklen hadisi rivâyet etmektedir. Kitabın muhakkiki çağdaş hadisçilerden Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (ö. 1420/1999), Tirmizî'den naklen iki tarîkten gelen bu rivâyetlerin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Bu hadislere başka hadislerden şâhitler getirenler olmuşa da onlar da ciddî mânâda zayıftırlar. Bazıları bu hadisleri mevzûattan sapsalar da ona göre mevzû değil zayıftırlar. Hatîb et-Tebrîzî'nin, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd'dan aldığı rivâyet hakkında Elbânî, Hanbel'in senedinde zayıf râvî bulunduğunu, Ebû Dâvûd'un rivâyetinde ricâlin sika olduğunu ancak senedin munkatı olduğunu ifade etmektedir. Elbânî, hadisin başka tarîklerden rivâyetlerinin bulunduğunu ancak onların da zayıf olduğunu söylemektedir.¹⁷

Çağdaş hadis şârihlerinden Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm Mübârekfûrî (ö. 1414/1993), *Mir'âtü'l-Mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-Meşâbih* adlı eserinde, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd'dan aldığı rivâyetler hakkında; Hanbel'in rivâyet senedinde zayıf râvî bulunduğunu,

¹³ Celâleddin es-Suyûtî, *Mişkâtü's-şu'ûd ilâ Sünen-i Ebî Dâvûd*, haz. Muhammed Şâhib Şerîf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 3/1187; Muhammed Şemsülhak Azîmabâdî, *'Avnü'l-Ma'bûd şerh-i Sünen-i Ebî Dâvûd me'a şerhi'l-hâfîz İbn Kayyim el-Cevziyye*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968-1969), 12/453-454.

¹⁴ bk. Namlî, *Tekvîn ve Kulların Fiillerinin Yarattığı*, 61.

¹⁵ Azîmabâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 12/454-455.

¹⁶ Suyûtî, *Mişkâtü's-şu'ûd*, 3/1187.

¹⁷ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-meşâbih*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979), 1/38.

Ebû Dâvûd'un rivâyetinde ricâlin sika olduğunu ancak senedin munkatı olduğunu ifade etmektedir. Mübârekfûrî, hadisin başka tarîklerden rivâyetlerinin bulunduğunu ancak onların da zayıf olduğunu söylemektedir.¹⁸

İbn Mâce'nin, Câbir b. Abdullah'tan rivâyetinin hasen olduğu ifade edilmiştir. Zekeriyâ b. Manzûr'da zaaf (zayıflık) olduğu için İbn Ebî Âsım rivâyetinin hasen olduğu belirtilmektedir. Elbânî, hadisin senedinin munkatı olduğunu söylemiştir. Çünkü Ebû Hâzim b. Dînar, İbn Ömer'den işitmemiştir. Fakat ona İbrâhîm b. Abdullah el-Herevî rivâyet etmiştir. O da sadûktur. Zekeriyâ b. Manzûr ona anlatmıştır, rivâyet etmiştir. Fakat o ikisinin arasına Nâfî'yi dahil etmiştir.¹⁹

Taberânî'nin ifadesine göre bu hadisi, Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr, Nâfî" ve İbn Ömer'den oluşan silsile ile Zekeriyâ b. Manzûr'dan başkası Ebû Hâzim'den rivâyet etmemiştir.²⁰

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Hâzim b. Dînar'ın, İbn Ömer'den işitmesi doğru (sahîh) olduğu takdirde hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu, ancak her ikisinin de hadisi tahrîc etmediklerini söylemektedir. Hadisin sahîh olabileceğine (لَا تُجَالِسُوا أَهْلَ الْقَدَرِ، وَلَا تُتَاتِحُوهُمْ) "Kader ehli ile oturmayın ve onlarla sohbet etmeyin" hadisini delil getirmektedir.²¹

Ahmed b. Hanbel'in bu rivâyetlere benzeyen iki rivâyetinin²² râvîlerinden Ömer b. Abdullah; İbn Ma'în, en-Nesâî ve İbn Hibbân tarafından hadisiyle ihticâc edilemeyecek meçhul ve zayıf bir râvî olarak kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in üçüncü rivâyetinin senedinde ise kimliği bilinmeyen "Ensardan bir adam" ifadesi yer almaktadır.²³

Kaderiyye'nin, Mecûsîlikle irtibatlandırıldığı rivâyetler mevzû/uydurma hadislerin konu edildiği *Mevdû'ât* kitaplarında, mevzû hadislere örnek olarak gösterilmekte ve râvîleri cerh edilerek delil olarak kullanılamayacakları ifade edilmektedir.²⁴

Buna ilave olarak, Kaderiyye'nin, Mecûsîlikle irtibatlandırıldığı rivâyetler senet bakımından problemlidir. Bazı râvîlerin, tedlîs, vehm, zayıf ve metruk, olmaları sebebiyle cerh edilmeleri, bazı rivâyetlerin senedinde ismi zikredilmeyen, meçhul râvîlerin bulunması, bu problemin başlıca kaynağını oluşturmaktadır.

Kaderiyye'nin, İslam dışı olduğunu ifade eden hadisler ve Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsîfleri olduğu yönündeki hadis grupları ile ilgili olarak hadis âlimlerinin çoğunluğunun görüşü; bu hadislerin bir kısmının senedinin munkatı olduğu, bir kısmında da zayıf râvîler bulunduğu şeklindedir. Bu hadisleri mevzû/uydurma kabul eden âlimler bulunmaktaysa da genel kanaat bunların mevzû değil zayıf hadis kategorisinde olduklarıdır. Biz de bu hadislerin zayıf kategorisinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı görüşünü benimsiyoruz.

Sahâbe döneminin sonlarına doğru özellikle hicri ikinci yüzyılın başlarından itibaren Müslümanlar arasında Hâricîler, Şîa, Râfîzîler, Kaderiyye, Cehmiyye-Cebriyye, Mürchie, Mu'tezile olmak üzere pek çok siyasî ve itikâdî fırka teşekkül etmiştir. Kader konuları da

¹⁸ Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtîh*, 1/196.

¹⁹ Tebrîzî, *Miškâtü'l-meşâbîh*, 1/38.

²⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsâf*, 3/65.

²¹ Nisâbü'rî, *Müstedrek 'ale's-şahîhayn*, 1/159. Hadisin farklı rivâyetleri ve senetleri için bk. Köktaş, "Kaderiyye ve Mürchie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 124.

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Riyad Abdullah Abdülhâdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1993), 2/210, 279.

²³ Hanbel, *el-Müsned*, 6/564. bk. Azîmabâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 12/454-455.

²⁴ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât mine'l-eḥâdîsi'l-merfû'ât*, thk. Nureddin Boyacılar (Riyad: Edvâü's-Selef Mektebetü't-Tedmürîyye, 1997), 1/451-454; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Leâli'l-maşnû'a fi'l-eḥâdîsi'l-mevdû'a* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975), 1/256-263. bk. Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 170; Karaağaç, "Kaderiyye/Mu'tezile'nin Mecûsîlikle İthamının Teolojik Arka Planı", 191-212; Köktaş, "Kaderiyye ve Mürchie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 138.

sahâbe döneminin sonlarında tartışılmaya başlamıştır.²⁵ Bu fırkaların bazı mensupları veya onların sempatanları kendi görüşlerini desteklemek için hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Birbirlerine muhâlif bu fırkalar birbirinin aleyhine, karşı tarafı zemmeden hadisler uydurmuşlardır. Siyâsî mezheplerin hadis uydurma sebeplerinin başında cehâlet, mezhep veya kabile asabiyeti, taklit, aşırı sempatanlık vb. gelmektedir. Siyâsî fırkalar hadisleri iki şekilde yaklaşmışlardır: İlki; kendi mezheplerinin görüşlerine uymayan hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini inkâr ederek, uydurma olduklarını iddia etmek. Diğeri ise; kendi fırkalarının görüş ve düşüncelerini desteklemek için Hz. Peygamber'e isnâd edilen hadisler uydurmak.²⁶ Bu sebeple hadisçiler bazı konulardaki hadislerin mevzû olabileceğini düşünerek onlara ihtiyatla yaklaşmışlardır. Mezhep, fırka vb. ile ilgili hadisler de bunlardandır.²⁷

Bizim konumuza mesnet teşkil eden Kaderiyye'nin yerilmesinden bahseden hadisler Ehl-i Sünnet kelim ekolleri kurulmadan önce tedvîn edilen hadis kitaplarında mevcuttur. Bu hadis kitaplarını tedvîn eden Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Ebû Bekir İbn Ebî Âsım ve Tirmizî, Ehl-i Sünnet kelim ekollerinin kurucuları Ebû'l-Hasen el-Eş'arî ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den önce yaşamışlardır. Dolayısıyla bu gruptaki hadislerin Ehl-i Sünnet kelim ekollerince uydurulmuş olması imkânsızdır.

Hadis âlimleri tarafından senetleri bakımından râvîlerinin cerh edilip, delil olamayacakları ifade edilmiş olsa bile ilgili hadis grupları çoktan kelim ilminin literatürüne girmiş ve tartışmalar başlamıştır. Pekiyi ama hem Ehl-i Sünnet hem Mu'tezile kelimcileri kelim ilminde mütevâtir hadislerin delil olacağını, bu özellikte olmayanların delil olmayacağını bilmiyorlar mıydı da bu hadis grubunu birbirleri aleyhine, birbirlerine karşı delil olarak kullandılar? Elbette her iki kulvardaki kelimciler; hem Ehl-i Sünnet ekollerinin mensupları hem de Mu'tezile kelimcileri bütün bunları bilmekteydiler. Ancak mütevâtir haberler dışındaki haberler hakkında delil olma yönünden kelimciler arasında farklı anlayışlar bulunmaktadır. Selef-i Sâlihîn itikâdî konularda haber-i vâhidleri hem delil olarak kullanmakta hem de onlarla amel etmekteydi.²⁸ Ancak kelimcilerin, en çok ihtilâf ettikleri ve tartıştıkları haberler, meşhûr ve âhad hadislerdir. Kelim kitaplarında "*âhad hadisler itikatta delil olmazlar*" ifadesi yer almaktadır.²⁹ Onlar, prensipte haber-i vâhidin bilgi ifade etmediğini söyleseler de bu kurala her zaman uymamışlardır. Böylelikle Mu'tezilî, Eş'arî ve Mâtürîdî kelimcilerin, "*âhad hadisler itikatta delil olmaz*" görüşlerinden mutlak anlamda "*bu hadisler akâid alanında hiçbir konuda kullanılmazlar*", şeklinde kesin bir sonuç çıkarılamayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim âyet ve mütevâtir haberi te'yid bâbında, âhad haberlere yer verilmiştir. Bununla birlikte tek başına âhad haberlerle yeni bir itikâd esası oluşturulamayacağı açıktır. Bunlara ilaveten kelim âlimleri meşhûr ve âhad haberlerin delil olabilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir.

Mütevâtir, meşhûr ve âhad haberler hakkında durum böyleyken bizim konumuz bunların dışında zayıf hadisle amel etmek ve birbirlerine karşı bunları kullanmakla ilgili bir meseledir. Şimdi de Eş'arî, Mâtürîdî ve Mu'tezile mezheplerinin kurucu veya temsilcilerinin

²⁵ bk. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1991), "İman" 1 (1/36-38).

²⁶ Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 31-32.

²⁷ Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 170.

²⁸ bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Muhtaşarü's-şavâ'iki'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'a'ttıla*, ihtisar: Muhammed b. el-Mevsilî (Mekke: Matbaatü's-Selefiyye, 1929), 2/335-336; Ali Osman Koçkuzu, *Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşriî Yönlerinden Değeri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 140-143.

²⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 86; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 37; Kadî Abdülcebbâr, Ahmed b. Halil Hemedânî, *Şerhu'l-uşûli'l-hamse*, ta'lik. Kıvâmüddîn Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm Şeşdîv, thk. Abdulkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2010), 757-758; Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliyye min'el-'ilmi'l-ilâhî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 9/201.

hadis hakkındaki yorumlarına göz atalım. Böylelikle onların, birbirlerine karşı bu hadis gruplarını nasıl delil getirdiklerini görelim.

2. EŞ'ARÎ, MÂTÜRÎDÎ VE KADÎ ABDÛLCEBBÂR'IN, HADÎS HAKKINDAKİ YORUMLARI

Ehl-i Sünnet ekolleri Eş'arîler ve Mâtürîdîler, "Kaderiyye'nin, bu ümmetin Mecûsîleri olduğu" yönündeki bu hadisi, Kaderiyye ve onun bazı görüşlerini devam ettiren Mu'tezile aleyhinde delil olarak kullanmışlardır. Onların ileri sürdüğü bu delilin nirengi noktasını da Kaderiyye'nin, Mecûsîlere benzetilmesi oluşturmaktadır. Kadî Abdülcebbâr da kendi mezhebinin görüşlerine göre Kaderiyye ile ilgili bu hadis gruplarını yorumlamıştır.

2.1. Eş'arî'nin, Hadis Hakkındaki Yorumu

Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'* isimli eserinde yukarıda zikredilen hadislerin metnine değinmeden, muhâliflerin de adını vermeden, onlar adına diyalektik bir metotla; "bizi niçin Kaderiyye diye adlandırıyorsunuz?" diye sormakta ve cevabını da kendisi vermektedir. Eş'arî, muhâlifler tarafından sorulduğu var sayılan bu soruya şöyle cevap vermektedir: Biz, sizlere Kaderiyye diyoruz. Çünkü sizler, kesb ettiğiniz fiillerin yaratıcınız tarafından değil de kendileriniz tarafından takdîr edilip, kendileriniz tarafından yapıldığını/yaratıldığını, bu fiillerin sizlerin kendi takdîriniz olduğunu iddia ediyorsunuz. Kaderiyye mensubu kaderîye gelince işte o, bütün bunları kendi üzerine alan kişidir. Yani fiillerin takdîr edilmesi ve yaratılması işini kendisinden zanneden kişi kaderîdir. Zira sarraf, altın işleyemediği halde kendisi adına altın işlendiğini söyleyen kişiye değil, doğrudan altını işleyen zanaatkâra denilmektedir. Marangoz da hiçbir ahşabı kesip biçmediği halde marangoz olduğunu söyleyen, kendisi adına ahşap kesilip biçilen kişiye değil, doğrudan ahşap kesip biçen ustaya denilmektedir. Bu örneklerde olduğu gibi kaderî de Rabbinin yerine kendisinin takdîri ile kendi fiillerini kendisinin yaptığını/yarattığını iddia edenlere denilmektedir. Onun iddiasına göre Rabbi, onun fiillerindeki kesbinde hiçbir şey yapmamaktadır.³⁰

Eş'arî, yine diyalektik bir üslupla muhâliflerinin bir itirazda bulunacağını varsayarak onlar adına kendisi; "aslında sizlerin Kaderiyye olmanız gerekir. Çünkü sizler kaderi ispat etmektesiniz", denirse buna da şöyle cevap vermektedir: Evet, biz, Allah Teâlâ'nın, bizim amellerimizi takdîr edip yarattığını ve bunların bizim için birer mukadderât olduğunu kabul ve ispat ediyoruz. Tam aksine biz, kader ve yaratmayı kendi nefsimiz adına kabul ve ispat etmiyoruz. Başkasının kuyumcu veya marangoz olduğunu kabul eden kimsenin kendisinin kuyumcu veya marangoz olması gerekmediği gibi her kim, kaderi Allah Teâlâ için ispat eder, insanın fiillerinin Rabbinin takdîri olduğu görüşünü de benimserse işte o kimse kaderî değildir. Şayet biz, kulların kötülüklerini Allah'ın takdîr ettiğini söylemekle Kaderiyye olsaydık, muhâliflerin de kulların bütün iyiliklerini Allah'ın takdir ettiğini söylemeleriyle Kaderî olmaları gerekirdi. Bu iş böyle olmadığına göre muhâliflerin söyledikleri de geçersiz olmaktadır.³¹

Burada Eş'arî'nin maksadı, Kaderiyye'nin kimler olduğunu tespit etmektir. O, burada bir mezhep ismi zikretmemektedir.

Eş'arî, *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne* adlı eserinde bid'at ehlinden kabul ettiği önceki mezhebi Mu'tezile'nin hatalarını madde madde saymaktadır. Bu maddelerden birisi ise Mu'tezile'nin, Mecûsîler gibi kulların kendi kötü fiillerini kendilerinin yarattığını kabul etmeleri hakkındadır. Eş'arî, Mecûsîlerin düalist bir inanca sahip olup, iki yaratıcı kabul ettiklerini; onlardan birinin hayrı, iyiyi, güzeli, aydınlığı, ışığı, diğerinin de şerri, kötüyü, çirkini, karanlığı yarattığına inandıklarını aktarmaktadır. Klasik dönem kelim ve mezhepler tarihi kitaplarında "Kaderiyye" de denilen Mu'tezile'ye gelince, Eş'arî, onların; Allah Teâlâ'nın

³⁰ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Hamûde Ğurâbe (Kahire: Matbaatü Mısır, 1955. Kahire: Matâbiu'l-Emîriyye, 1975), 90-91.

³¹ Eş'arî, *el-Lüma'*, 91.

hayrı, şeytanın da şerri yarattığını iddia ettiklerini ifade etmektedir.³² Eş'arî, Mu'tezile'nin, Allah'ın şer ve kötülüğe kudreti olmadığı halde şeytanın şerre kudretinin bulunduğunu kabul ettiklerini söylemektedir. Mu'tezile'nin, Mecûsilerin bazı inançlarını kabul ettiklerini, bu yüzden de Resûlullah'ın, onları bu ümmetin Mecûsileri olarak nitelendirdiğini kaydetmektedir.³³ Eş'arî, kırk sene mensubu olduğu, görüşlerini savunduğu, daha sonra terk ettiği, eski mezhebi Mu'tezile'nin görüşlerini bilmiyor değildir.

2.2. Mâtürîdî'nin, Hadis Hakkındaki Yorumu

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde Kaderiyye veya diğer adıyla Mu'tezile'nin yerilip kınanmasına ait özel bir başlık açmıştır. Bu başlık altında Hz. Peygamber'den nakledilen, "Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsileri olduğu" yönündeki hadis konu edinmiştir. Mâtürîdî, Kaderiyye'nin, Mecûsilerle bazı yönlerden ittifâk halinde olduğunu ifade etmiştir. O, Kaderiyye-Mecûsî benzerliğinin ilkini şu şekilde açıklamaktadır:

"Mecûsilerin itikadına göre önceki zamanlarda Allah bir tekti, O'nun şeriki/ortağı yoktu. Mecûsilerin iddiasına göre günlerden birinde Tanrı'da kötü bir düşünce meydana geldi. Bu kötü düşüncenin sebebi, Tanrı'nın kendi zâtını görmüş olmasıydı. Başka bir görüşe göre de Tanrı, kendisine karşı koyabilecek kudrette bir düşmanın ortaya çıkabileceği düşüncesine kapıldı. En sonunda O'nun, bu kötü düşüncesinden İblîs hâsıl oldu. Böylelikle Mecûsilerin düalist inançları oluştu. Tanrı, kâinâtın iyi, güzel ve aydınlık tarafını yarattı. İblîs ise kötü, çirkin ve karanlık yönlerin yaratıcısı oldu. Çünkü Tanrı'nın şer, fesat ve kötü şeyleri yaratmaya gücü ve kudreti yetmiyordu. O'nun tam aksine İblîs'in de hayır ve iyi şeyleri yaratmaya gücü yetmiyordu. İşte âlem bu iki yaratıcının, birbirine zıt şeyleri yaratmalarıyla meydana gelmiştir. Mu'tezile'nin de bu görüşte bir payı bulunduğundan "Kaderiyye" diye isimlendirilmişlerdir. Mu'tezile'ye göre âlem şu şekilde meydana gelmiştir: Allah ezelde mevcuttu ve O'ndan başka bir şey yoktu. O'nun irâdesi de yoktu. Sonra her nasıl olduysa Allah'ın irâdesi olmadan kendisinde hâdis bir irâde meydana geldi. İşte bunun anlamı da, kendiliğinden Allah'ta hudûs eden irâde ve onun var olması sayesinde meydana gelen âlemdir. Görüldüğü üzere Mu'tezile, Allah'ta hâdis olarak sonradan hâsıl olan bu şeye, "irâde"; Mecûsîler de, (فَكْرَةٌ) "bir düşünce", "bir fikir" demişlerdir. Sonuçta bu kelimeler lafız olarak farklı olsalar da hakikatte her ikisi de aynı olup, aralarındaki fark sadece isimlendirmededir. Mecûsîler, Tanrı'da oluşan bu kötü düşünceyi, kâinâtın yarısında var olan kötü tarafın, Mu'tezile ise irâdeyi tüm âlemin sebebi saymaktadır. Sonuçta her ikisi de birbiri ile aynı olmaktadır. Mu'tezile ismi zâittir yani söylenmesine gerek yoktur, "Mecûsî" demek daha doğru olur."³⁴

Mâtürîdî'ye göre Kaderiyye'nin, Mecûsilerle ittifâk halinde bulunduğu ikinci mesele ise Mu'tezile'nin, âlemin var oluşunu, Allah'a ve Allah'tan olmamaları şartıyla cisimlere bağlamış olmasıdır. Mu'tezile, âlemin varlığını, cisimlerin bileşik oluşturması, birleşmesi (ictimâ'), cisimlerin birbirinden ayrışması (iftirâk), hareket, sükûn/durgunluk ve yaratıklardan tevellüd³⁵ yoluyla oluşan şeylere bağlamaktadır. Mecûsîlere göre de hayr ve şer yönleriyle âlemin tamamı aynı şekilde var olmuştur. Mecûsîler, pek çok cevheri (cismin özünü, maddenin aslını) yaratmayı İblîs'e nispet ettikleri halde Mu'tezile mensupları ise bu cevherlerden herhangi bir şeyi hakîkî anlamda Allah'a izâfe edememektedirler. Mecûsîler, ilâhî emir alanına girmeyen konularda Tanrı'ya irâde ve egemenlik hakkı (sultân) tanımamaktadırlar. Mu'tezile de bu konuda Mecûsîlerle aynı görüşü paylaşmaktadır. Mecûsîleri, düalizme (Şenevîlik)

³² bk. Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1977), 15.

³³ bk. Eş'arî, *el-İbâne*, 16-17, 196.

³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 417.

³⁵ Tevellüd: Doğurmak anlamındaki "vld" kökünden türemiştir. Bir başka fiil aracılığıyla fâilden fiil meydana getirmek anlamında mastar olarak kullanılmaktadır. Bir elin hareket etmesiyle tuttuğu anahtarın dönme hareketi buna örnek verilmiştir. Tevellüd: Kendiliğinden doğan anlamına gelir. Yazın durgun suda anasız-babasız meydana gelen canlılar buna örnek verilmiştir. Mütevellidât: İnsanın ihtiyârî fiillerini Allah'ın herhangi bir müdahalesi olmadan insanın kendisinin yaratmasına denilir. bk. Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 376-379.

götüren şey; onların, eşyada var olan şer ve fesâdı yaratma fiilini Tanrı'ya izâfe etmenin uygun olamayacağı anlayışıdır. Mu'tezile, bu konuda da onlarla fikir birliği içerisindeydi.³⁶

Mâtürîdî, mezheplerin isimlendirilme meselesine de dikkat çekerek, İslam ümmetinin, Mu'tezile mezhebini, "Kaderiyye" diye de adlandırdığını belirtmiştir. Ona göre "Kaderiyye" ismi verilebilecek gruplar içerisinde buna en layık olan grubun Mu'tezile olduğunu açıklayan delillerden birisi de şudur: Onlar "Kaderiyye" isminin ne anlama geldiğini bilmeseler bile Allah Teâlâ, "Kaderiyye" ismini Mu'tezile mezhebine nispet etme hususunda küçük-büyük, bütün insanların dilini harekete geçirmiştir. İşte bundan dolayı insanlığın doğrudan bir müdahalesi olmadan "Kaderiyye" ismi, Mu'tezile'nin lakaplarından birisi olmuştur.³⁷

Mâtürîdî'nin, Mecûsî-Mu'tezile benzerliğine dâir rasyonel olmayan, subjektif bazı iddiaları da bulunmaktadır. Mâtürîdî, Mu'tezile ekolüne mensup olanların sîmâ bakımından da Mecûsîlere benzediklerini, onların yüzlerine bakıldığında ferâset sahibi insanlar tarafından bunun anlaşılacağını da iddia etmektedir. Ona göre, Mu'tezilîlerin huylarının güzel veya çirkin olup-olmaması fark etmez ama onlardan her birinin yüzlerinde, onları görenlerde kötü bir duygu (his, tiksinti) uyandıran soğuk, donuk bir sarılık bulunmaktadır. Ona göre Mu'tezile ekolünden olanların sîmâları ile Mecûsîlerin sîmâları karşılaştırılacak olursa birbirlerine çok benzedikleri hatta birbirleriyle aynı oldukları görülecektir. Mâtürîdî'nin, Mu'tezilîleri eleştirmek için kullandığı diğer subjektif argümanlar da onların sık sık Mecûsîlerin ticarethânelerine veya meyhânelerine gitmeleri ve Mu'tezile'nin tamamının İslam memleketlerini (Dârü'l-İslâm) kendi memleketleri kabul etmeyişleridir.³⁸ Mâtürîdî'nin bu iddiaları rasyonel olmayan, subjektif yorumlardır. Çünkü insanların yüzüne veya diğer fiziksel özelliklerine bakılarak veya başka birileriyle dostluk, alışveriş vs. yapmalarına dayanılarak, inançları hakkında kesin karara varılamaz. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin bu söyledikleri indî yorumlardan öteye geçmemektedir.

Mâtürîdî, Mu'tezile ekolüne mensup olanların "kader, hayır ve şerrin Allah'tan"³⁹ olduğunu inkâr ettiklerini bu sebeple de "Kaderiyye" olduklarını ifade etmektedir.⁴⁰ Ayrıca Mâtürîdî, subjektif değerlendirmelerine devam ederek, Mu'tezile'nin, "el-Menziletü Beyne'l-Menziletayn" ilkesine uygun olarak, onların kendi iddiaları arasında yer almakta olan, imanın gitmesine sebep olan günâhlardan uzak duran, İslam şîârına sahip çıkan bir Mu'tezilî görmediğini söylemektedir. Ona göre bu durum, onların büyük günâh işleyip, nefislerinin kötü arzularına uymaları ve Allah'ın dinini hafife almalarıyla ortaya çıkmaktadır. Böylelikle onlar basit süflî arzularla, nefislerine uyararak, dinden çıkmayı seçmiş olmaktadır. Mâtürîdî'ye göre bütün bu anlatılanlardan sonra Allah'ın dini İslam dışında başka bir dine mensûbiyete en çok Mu'tezile layık olmaktadır.⁴¹

Mâtürîdî ekolünün ileri gelen kalamcılarında Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114)'nin ifadesine göre Mu'tezile'nin ileri sürdüğü görüşlerde yer alan, insan kendi fiilini yaratmakla, yaratma bakımından Allah'a ortak olmuş olmaktadır. Nesefî meseleyi daha da ileri bir aşamaya taşıyarak, Mu'tezile anlayışına göre insanın her fiilinde, her yaptığı işte Allah'a ortak koşmakta olduğunu ileri sürmektedir. Öyle ki, Mecûsîler bile Allah'a sadece bir tek ortak koştukları halde, Mu'tezile sayısız ortakların varlığını kabul etmektedir, demektedir.⁴²

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 418-419.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 419.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 419.

³⁹ Cibrîl Hadisi. bk. Müslim, "İman", 1 (1/36-38); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16 (2/635); Tirmizî, "İman", 4 (5/6-7).

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 419.

⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 420.

⁴² bk. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille fî uşûlî'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003-2004), 2/266.

2.3. Kadı Abdülcebâr'ın, Hadis Hakkındaki Yorumu

Kadı Abdülcebâr, Mu'tezile'nin Basra kolundandır. O, ilgili hadisleri *el-Muğnî* adlı eserinde kendi mezhebinin görüşleri doğrultusunda değerlendirmeye tâbî tutmuştur. Onun bu konuda ileri sürdüğü görüşleri şöylece özetleyebiliriz:

"Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bu hadis kaderi isbât edenlerle ilgilidir, onu nefyedip, inkâr edenlerle ilgili değildir. Ümmet içerisinde "Kaderiyye" lakabının zemmedilmesi gerektiğinde ihtilâf yoktur. Bundan dolayı herkesin bu kötü lakaptan uzak durması gerekmektedir. Bu kınanmış olan, kötü Kaderiyye lakabı, kaderi isbât eden mezhebe nispet edilir. Bu kınanma sebebiyle burada hak olan değil, bâtil olanın kastedilmiş olması gerekmektedir. Şüphesiz biz biliyoruz ki, Mekke'ye mensup olana Mekki: Mekke'li denildiği gibi "Kaderî" de kadere mensup olandır. Yani "Kaderî" kadere iman edene denilmesi gerekir. Böylelikle hadisin, kader hakkında herhangi bir şeye inananlara nispet edileceği ortaya çıkmış olmaktadır. Kaderiyye kelimesinin, Mecûsilere nispeti de kadere iman eden ve kaderi isbât eden kimseye olacaktır. Aksine onu nefyeden/olumsuzlayan, kaderi inkâr eden, kader inancını benimsemeyen, bunu din edinen (dâne), kader inancına saplanmışları düzeltmeye gayret eden ve kaderi kesinlikle inkâr eden (cahd) kimselere değil! İşte böylece Kaderiyye kelimesinin, Mecûsiliğe nispet edilmesi i'tikâd ve fiilde olmaktadır. Hâricilerle ilgili olarak, onlar hakkında, onların konuşmalarında sürekli tekrar ettikleri (لا حَكَمَ إِلاَّ اللهُ) "Allah'tan başka hakem yoktur" cümlesini dölamları nedeniyle onlara "Muḥakkime" denildiği gibi Kaderiyye kelimesinden murad edilenin, bu kelimeyi çok zikretmeleri ve dillendirmeleri sebebiyle bu şeyi en çok zikreden gruba nispet edilen kelime olması gerekir. Bu sebeple ancak (أَلْحُكْمُ لِلَّهِ) "Hüküm Allah'ındır" cümlesini isbât eden Hâricilere, "Muḥakkime" denilmiştir. Kaderi en çok zikreden Cebriyye (Mücebbire) olduğu herkes tarafından müsellemdir. Cebriyye tarafından zinâ hâdisesi, yol kesme vs. her türlü kötülük hep kadere izâfe edilmiştir. İşte bu sebeple bu "Kaderiyye" ismi onlara yakışır. Özellikle bu hadisle kastedilenler, insanın sorumluluğunu iptal edenlerdir (mubtıl). Bizler biliyoruz ki, Cebriyye görüşünde olanlar insanın sorumluluğunu iptal edenlerdir. İşte bu sebeple haberde Resûlullah'ın, onları irâde etmiş olması gerekir."⁴³

Görüldüğü üzere Kadı Abdülcebâr, *el-Muğnî* adlı kitabında bu konuda Eş'arîlerin adını zikretmemektedir. Bununla birlikte Mu'tezile'nin, kendileri dışında herkesi Cebriyye'den sayma hatasından bir türlü vazgeçemediğini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Dolayısıyla onun Cebriyye (Mücebbire) kelimesi ile Eş'arîleri de kastettiği bilinen bir şeydir.

Kadı Abdülcebâr'a izâfe edilmekle beraber, ona âdiyeti ve tahkîkinde esas alınan nüshaların otantikliği hakkında şüpheler bulunan, *Şerḥu'l-uşûli'l-ḥamse* adlı bir eser daha vardır. Araştırmacılar tarafından sözü edilen bu eserin, Abdülcebâr'ın, *el-Uşûlü'l-ḥamse* adlı kitabının, onun Zeydî öğrencisi Kivâmüddîn Ahmed Mânkdîm Şeşdîv (ö. 425/1034) tarafından yapılan şerhi olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁴ Biz, bu eseri de Kadı Abdülcebâr'a ait eserlerden farz ederek konumuza devam etmek istiyoruz. Bu kitapta; "Bu Ümmetin Kaderiyyesinin Kim Olduğu Hakkında Kelâm" adlı başlık ismi altında konuyla ilgili ma'lûmât bulunmaktadır. Kadı Abdülcebâr'ın, *el-Muğnî* adlı eserinde olduğu gibi *Şerḥu'l-uşûli'l-ḥamse* adlı eserde de "Kaderiyye" isminin, onu inkâr edenlere değil, kader inancını kabul ve isbât edenlere uygun düşeceği, dolayısıyla ilgili hadislerde Mu'tezile'nin değil, Mücbire'nin kastedildiği savunulmaktadır.⁴⁵

Şerḥu'l-uşûli'l-ḥamse adlı eserde bu konuda şunlar kaydedilmektedir:

"Mu'tezile'ye göre Kaderiyye, Mücbire ve Müşebbihe'dir. Kadı Abdülcebâr'ın, ismini zikretmeden muârizlarımız dediği Eş'arîlere göre ise Kaderiyye, Mu'tezile'dir. Abdülcebâr'ın ifadesine göre Mu'tezile ve Eş'arîler karşılıklı olarak birbirlerini bu lakapla

⁴³ Kadı Abdülcebâr, Ahmed b. Halil Hemedânî, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Hıdır Muhammed Nebhâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 8/(Mahlûk), 297-299.

⁴⁴ bk. Metin Yurdağur, "Kadı Abdülcebâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 24/103-105.

⁴⁵ Kadı Abdülcebâr, *Şerḥu'l-uşûli'l-ḥamse*, 760-767.

nitelendirmektedirler.⁴⁶ Daha sonra Kadı Abdülcebbâr, kendilerince bu konuda ileri sürülen delilleri tekrarlamaktadır. O, kendisine bu mesele sorulduğunda şöyle demiştir: Bu isim, zem/kınama yergi ismidir. Dolayısıyla onun kader konusunda zemmedilen bir görüşe sahip olan için kullanılması gerekir. Bu mezhep de Mücbire'den başkası değildir."⁴⁷

Kadı Abdülcebbâr, meseleye benzeyen ve benzetilen açısından da yaklaşmakta ve iddialarını buna bina etmeye çalışmaktadır. O, Mecûsîlere hangi mezhep mensuplarının benzediğine çeşitli örnekler vererek, kendilerini haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Kadı Abdülcebbâr'da da kendileri dışında herkesi Cebriyye'den sayma yanlış alışkanlığı kendisini göstermektedir. Onun, Mücbire dediği Eş'arîlerle, Mecûsîlerin benzerliklerinden ilki şudur: Mecûsîler, kızlarının ve annelerinin nikâhının kendilerine câiz olmasının Allah'ın kazâsı ve o kadınların kaderi ile olduğunu söylemektedirler. Onlara bu konuda sadece Mücbire ve Mu'tezile'nin, Cebriyye'den saydığı Eş'arîler katılmaktadır. Kadı Abdülcebbâr'a göre kendi kızı ve annesiyle nikâhlanmanın, Allah'ın kazâ ve kaderiyle olduğu sözünü söyleyen onlar dışında hiçbir kimse yoktur.⁴⁸

Kadı Abdülcebbâr'a göre Mücbire ve Eş'arîlerin, Mecûsîlere ikinci benzerliği ise nûr-zulmet, iman-küfür zıtlığı ile ilgilidir. Âlemin mizâcı aynı şey olduğu halde, Mecûsîler, nûr/ışık, aydınlık tarafını iyi, zulmet/karanlık tarafını kötü kabul etmektedirler. Bu görüşte onlara sadece Mücbire/Eş'arîler ortak olmaktadır. Çünkü küfür aynı şey olduğu halde Allah için hasen/iyi, bizden herhangi biri hakkında ise kabîh/çirkin olmaktadır. Kulun, küfrü irâde etmesi sebebiyle, Allah'ın, onu kul üzerinde yaratması dolayısıyla hasen, kulun küfrü kesb etmesi dolayısıyla kabîh olmaktadır, demektirler.⁴⁹

Ona göre Mücbire ve Eş'arîlerin, Mecûsîlere üçüncü benzerliği "teklif-i mâ lâ yutâk: güç yetirilemeyen şeylerin kula emredilmesi" hakkındadır. Mecûsîler, güç, kuvvet ve tâkat yetirilemeyen şeylerin emredilmesini ve kendisinden uzak durup, kaçınmanın imkânsız olduğu şeylerden kaçınmayı emretmeyi de câiz/mümkün görmektedirler. Kadı Abdülcebbâr, buna metaforik bir örnek vermektedir:

"Birileri, bir ineği bir dağın zirvesine çıkarıp, hayvanın ayaklarını bağlıyorlar. Sonra da onu dağdan aşağı yuvarlayıp, hayvana; "in!" veya "inme!" gibi emirler veriyorlar. Halbuki ineğin aşağıya doğru düşmekten kurtulması veya yuvarlanma dışında başka bir şey yapması mümkün değildir. İşte Mücbire ve Eş'arîlerin hâli de budur. Çünkü bunlara göre kâfirin yapması mümkün olmamasına rağmen, Allah, kâfiri, iman etmekle mükellef tutmaktadır. Yine onların, küfürden kurtulmaları tasavvur edilememesine rağmen Allah, kâfirlere, inkâr etmeyi de yasaklıyor."⁵⁰

Kadı Abdülcebbâr'a göre Mücbire ve Eş'arîlerin, Mecûsîlere dördüncü benzerliği ise bir şeye kâdir olanın, onun zıddına güç yetiremeyeceğinin iddia edilmesidir. Mecûsîler; "hayra kâdir olan, zıddına güç yetiremez, hakkında yazılmış olan neyse onu yapmak zorundadır. Aynı şekilde imana kâdir olan, küfre güç yetiremez. Aksine bu iş ona zorunlu olarak yüklenmiş olur. Küfre kâdir olan, imana güç yetiremez, hakkında yazılmış olan neyse onu yapmak zorundadır. Bir kimsenin bundan ayrılması ve kurtulması mümkün değildir", demişlerdir.⁵¹

Kadı Abdülcebbâr, bu anlatılanları delil getirildikten sonra rasyonel olmayan daha sübjektif değerlendirmelere yönelmektedir. O, şöyle diyor:

"Bu topluluğun (Eş'arîlerin) Kaderiyye olduğuna, onların da bu ümmetin Mecûsîsi olduklarına delâlet eden şeylerden bir diğeri de haberin sonunda yer alan Hz. Peygamber'in; "Onlar Rahmân'ın hasımları, yalanın şahitleri ve İblis'in ordularındır," sözüdür."⁵²

⁴⁶ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 760-767.

⁴⁷ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 761.

⁴⁸ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 761.

⁴⁹ bk. Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 761.

⁵⁰ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 762.

⁵¹ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 762.

⁵² Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 762-763.

Kadı Abdülcebbâr, hadisin değişik varyantlarından birinde yer alan bir ilâveden bahsetmekte ve kendince bunu âhiret âleminde varsaydığı metaforik anlatımlarla yorumlamaktadır. Ona göre değişik varyantta yer alan bu vasıflar sadece Mücbire yani Eş'arîlerde bulunmaktadır.

Çünkü Allah, âhirette, Eş'arîleri, mâsiyetleri sebebiyle cezâlandırıldığı ve sorguya çektiği zaman, onlar, Allah'a hasım olmakta ve şöyle demektedirler: "Bizim üzerimizde mâsiyeti yaratan ve onları bizden isteyen Sen'sin. Ne oluyor da Sen, bize azâp edip, bizleri cezâlandırıyorsun?... Onlarda dalâleti Sen yarattın ve Sen, onları dalâlette olmaya muktedir kıydın, Sen niçin onları, bununla cezâlandırıyorsun?"

Kadı Abdülcebbâr, sübjektif yorumlarına şöyle devam etmektedir:

"Onlar, İblîs ve diğer şeytanlar lehine yalancı şâhitlik yapmaktadırlar. Çünkü Allah, şeytanlara; "niçin kullarımı dalâlete sürükleyip, saptırdınız ve onları neden yoldan çıkardınız?", diye sorduğunda onlar; "bizim, bu konularda hiçbir günâhımız yoktur, aksine bütün bunları yapıp eden Sen'sin" diye cevap vereceklerdir. Allah, şeytanlardan bu hususta kuvvetli bir delil getirmelerini istediğinde, Mücbire ve Eş'arîlerin şâhitliğini öne sürmekten başka bir yol bulamayacaklardır. İşte bu sebeple onlar her iki dünyada da şeytanlara taassupla bağlı kişilerdir."⁵³

Kadı Abdülcebbâr'ın, isim zikretmeden Eş'arîleri kastederek, onları; "Rahmân'ın hasımları, yalanın şâhitleri ve İblîs'in ordularındır" diye itham etmesi, rasyonellikten uzak, sübjektif yorumlardır. Çünkü Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsîsi olduklarına dâir zayıf veya mevzû hadis rivâyetlerine dayanılarak, Allah adına konuşulup, kendi görüşünde olmayan diğer ekolleri, İblîs ve şeytanlarla bir tutup, neredeyse tekfir edecek derecede ağır eleştirilerde bulunmak doğru bir davranış değildir. Üstelik Eş'arîlerin, İblîs ve diğer şeytanlar lehine yalancı şâhitlik yaptıklarının, şeytanlara bağlı olduklarının ispatı da mümkün değildir. Dolayısıyla bu isnâdlar ispatı olmayan indî yorumlardan öteye geçmemektedir.

Bu ithamlardan sonra onun *el-Muğnî* adlı eserinde yer alan mensûbiyet meselesi ile ilgili benzer bir açıklama da bulunmaktadır.⁵⁴ Kadı Abdülcebbâr'ın, *el-Muğnî* adlı eserinde olduğu gibi *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse* adlı eserde de "Kaderiyye" isminin, onu inkâr edenlere değil, kader inancını kabul ve isbât edenlere uygun düşeceği, dolayısıyla ilgili hadislerde Mu'tezile'nin değil, Mücbire'nin kastedildiği savunulmaktadır.⁵⁵

Bu savunudan sonra da Eş'arîlerin, Mu'tezile'nin iki veya daha fazla ilâh kabul etme yönünden Mecûsîlere benzedikleri yönündeki eleştirileri reddedilmektedir. Kadı Abdülcebbâr, kendilerinin, Mecûsîlerin inandığı gibi birden fazla ilâh kabul etmediklerini savunmaktadır. Kadı Abdülcebbâr, eğer kişinin kendi fiilini yaratması, birden fazla ilâh kabul etmek ise; biz, bu meselede Yahûdî ve Hıristiyanlara da benziyoruz, diye çok cüretkâr bir ifade kullanmaktan da çekinmemektedir. O, bu konuda herhangi bir Yahûdî ve Hıristiyan mezhebinin adını vermeden, onların hepsi ittifâk etmişlercesine açıklamalarda bulunmaktadır. Onun iddiasına göre Yahûdî ve Hıristiyanlar da bu fiillerin, insanlarla alâkalı ve kulların, bu fiilleri kendileri îcad edip yarattığı hakkında Mu'tezile ile ittifâk halindedirler. Kadı Abdülcebbâr, Hz. Peygamber'in, Kaderiyye'yi, başkalarının mezhebine benzemeyecek şekilde Mecûsîlere benzettiğini söylese de, Hz. Peygamber'e dayandırılan, "Her ümmetin Mecûsîleri vardır..." diye başlayan hadis grubunu göz ardı etmekte olduğu âşikârdır.⁵⁶

Kadı Abdülcebbâr, meseleyi hüsün-kubuh konusuna da bağlamaktadır. O, Eş'arîlerin; Allah'ın hayr fiili yaratmaya mecbur olduğunu, kendi zâtı itibariyle zulmü işlemesi mümkün olmadığı halde kabîhe muktedir olmasının da imkânsız olduğunu, şeytanın da şerri işlemeye mecbur olduğunu, onu terk etmesinin imkânsız olduğunu, söylediklerini öne sürerek; Mu'tezile ve diğer din mensuplarının ma'bûdlarına sadece hasen/hüsün olan fiilleri izâfe

⁵³ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 762-763.

⁵⁴ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 763-764.

⁵⁵ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 763-764.

⁵⁶ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 765.

ettiklerini delillendirmeye çalışmaktadır. Kadı Abdülcebâr, ilginç bir iddiada da bulunarak; dinsizlerin, ateistlerin, (el-Mülhide) evrende bulunan kötülükleri görerek; “eğer bunların hikmet sahibi bir yaratıcısı olsaydı, bu çirkinlikleri (kabîh) yaratması câiz olmazdı. Çünkü bunlar, O’nun hikmetine aykırıdır”, dediklerini, O’na kötülüğü, çirkinliği (kabîh) izâfe etmemek için Tanrı’nın varlığını inkâr ettiklerini söylemektedir.⁵⁷ Bu durumda ona göre, ateistlerin temel tezlerinden biri olan kötülük problemi, onlar lehine kabul edilmektedir.

Hüsün-kubuh, kulların fiillerinin yaratılışı gibi konularda tek taraflı olarak, Kadı Abdülcebâr’ın ileri sürdüğü klasik Mu’tezilî argümanlardan hareket etmek doğru olmasa gerektir. Bu konuda Ehl-i Sünnet ekollerinin eleştirilerine de değinmek gerekir. Ayrıca Mu’tezile’nin, insanın kendi fiillerini özellikle kötü fiillerini kendisinin yaratması iddiası her bakımdan eleştiriye açıktır.⁵⁸ Bu konulara girmemiz makale boyutunu aşacaktır.

Görüldüğü gibi Kadı Abdülcebâr, hadiste geçen “Kaderiyye” kelimesinin kendilerini ifade etmediğini, tam aksine bu kelime ile Cebriyye görüşünde olanların kastedildiğini iddia etmiştir. Zira herkes tarafından bilinmektedir ki, Kaderiyye, kaderi inkâr edenlere muhâlifleri tarafından tersten verilen bir isimlendirme olmuştur. Burada Arapça dilbilgisi kurallarına göre bir mensubiyetten bahsedilemez. Mezheplere muarızları hangi ismi vermişlerse genellikle o isim, o mezhebin ismi olmuştur.⁵⁹ Kadı Abdülcebâr’ın örnek verdiği Hâricîler kendilerine bu ismi vermiyorlardı. Onlar kendilerine (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمْ) (الْحِجَّةُ) “Şüphesiz ki Allah, mü’minlerden, onların nefislerini (canlarını) ve onların mallarını, şüphesiz ki Cennet onların olmak karşılığında satın almıştır”⁶⁰ âyetine uygun olarak “Allah’a canlarını ve mallarını satmışlar” anlamında (شُرَاةٌ) “Şurât” adını kullanmaktaydılar.⁶¹ İslam ümmeti hangi mezhebe ne ad vermişse o geçerlidir. Herhangi bir mezhebe isim verilirken dilbilgisi kuralları geçerli olacak diye bir kural da yoktur. Hadis kitapları ve klasik mezhepler tarihi kaynaklarında “Kaderiyye” kaderi inkâr eden, Ma’bed el-Cühenî (ö. 80/699) ve Gaylân ed-Dimeşkî (ö. 101/720) tarafından kurulan mezhebe verilen isimdir. Bunlar kader hakkında ilk defa görüş bildirmişler ve hayr ile şerrin kadere izâfe edilmesi gerektiğini inkâr etmişlerdir.⁶² Üstelik Kadı Abdülcebâr’ın kendisinin de söylediği gibi bir şey hakkında konuşan ve onu ilk dillendirene konuyla ilgili isimlendirme yapılacağından hareketle diyoruz ki, kader inancını ilk defa mesele olarak gören ve onu inkâr eden kişi Ma’bed el-Cühenî olduğuna göre⁶³ “Kaderiyye” isminin de onun ortaya attığı görüşlere verilmesinden daha tabii bir şey olamaz.

⁵⁷ Kadı Abdülcebâr, *Şerhu’l-uşûli’l-ğamse*, 765.

⁵⁸ bk. Namlı, *Tekvîn ve Kulların Fiillerinin Yaratılışı*, 71-99.

⁵⁹ bk. Cağfer Karadaş, “Mezhep ve İsim. Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme”, *Marife* 5/3 (Kış 2005), 7-24.

⁶⁰ et-Tevbe 9/111. bk. el-Bakara 2/207.

⁶¹ Ebü’l-Hasen el-Eş’arî, *Maqâlatü’l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü’l-muşallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Sayda-Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1995), 1/206-207.

⁶² Müslim, “İman”, 1 (1/36-38); Ebü Dâvûd, “Sünnet”, 16 (2/635); Tirmizî, “İman”, 4 (5/6-7); Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihâl*, thk. Emîr Ali Mehennâ-Ali Hasen Fâûr (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1997), 1/40-41, 61, 162.

⁶³ Cibrîl Hadisinin baş taraflarında şöyle bir olaydan bahsedilmektedir: Bana Ebû Hayseme Züheyr b. Harb rivâyet etti: Bana Vekî’ Kehmes’den, o da Abdullah b. Büreyde’den, o da Yahya b. Ya’mer’den naklen rivâyet etti. H. Yine bize Ubeydullah b. Muâz el-Anberî rivâyet etti. Bu hadis onundur. Dedi ki: Bize babam rivâyet etti. Dedi ki: Bize Kehmes, İbn-i Büreyde’den, o da Yahya b. Yâmer’den naklen rivâyet etti. Yahya şöyle dermiş: Basra’da kader hakkında ilk söz eden, Ma’bed el-Cühenî olmuştur. Bir ara ben ve Humeyd b. Abdurrahmân el-Himyerî, hac veya umre yapmak üzere yola çıktık ve kendi aramızda: Resûlullah’ın ashâbından bir kimseye rastlasak da şu adamların kader hakkında söylediklerini ona sorsak, dedik. Az sonra mescide girmekte olan Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb’a rastladık. Ben ve arkadaşım, birimiz sağından birimiz solundan olmak üzere hemen etrafını çevirdik. Ben arkadaşımın sözü bana havale edeceğini düşünerek: “Ey Ebû Abdurrahman! Bizim taraflarda birtakım insanlar türedir. Bunlar Kur’an’ı okuyor ve ilmi araştırıyorlar” dedim. Yahya, bu adamların hallerini, kader diye bir şey tanımadıklarını, olaylar Allah’ın hiçbir takdîr ve bilgisi olmaksızın yeniden yeniye meydana gelir, iddiasında bulduklarını anlattı. Abdullah şunları söyledi. O halde sen, onlarla görüştüğün zaman kendilerine hemen haber

Kaderiyye hakkındaki hadislerle ilgili esas mesele İslam ümmeti içerisinde bir grubun Mecûsîlere teşbih edilmesi konusudur. Teşbihte benzeyen (müşebbeh), benzetilen (müşebbehün bih), benzetme yönü, ortak vasıf (vechü's-şebeh) ve benzetme edatı bulunmaktadır. Benzeyenle, benzetilene teşbihin tarafları denilir ve bu iki unsur her teşbihte mutlaka zikredilir. Bunlardan yalnız biri anılırsa teşbih istiâreye dönüşür.⁶⁴ Üzerinde durulması gereken konu da budur.

SONUÇ

Kaderiyye'nin bu ümmetin Mecûsîleri olduğu yönündeki genellikle zayıf kabul edilen hadis grupları, hadislerin tedvîn edildiği önceki dönemlerden beri mevcuttur. Ehl-i Sünnet ekollerinin kurucuları Eş'arî ve Mâtürîdî'den yaklaşık bir asır önce Ebû Hanîfe'ye dayandırılan *Müsned*lerde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*lerinde, İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne*'sinde, Kaderiyye ile ilgili hadis rivâyet grupları bulunmaktadır. Daha sonraki kaynaklardan Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evaş'ı*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin, *Müstedrek*'i gibi pek çok hadis kaynağında ilgili rivâyetlere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla sistemli kelam ekollerinin kuruluşundan önce bu rivâyetler bulunmaktaydı. Böylece Kaderiyye ile ilgili hadislerin Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerince Mu'tezile'ye karşı kendilerini savunmak üzere uydurulmuş olmadıkları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Hadis şârihleri ilgili rivâyet gruplarının senet bakımından kritiğini yapmışlar ve bunların mevzû olmasalar bile sahîh derecesine de asla ulaşmayan hasen veya daha çok zayıf rivâyetler olduklarını belirtmişlerdir. Çünkü bu hadis gruplarının senetlerinde kopukluk veya cerh edilmiş bazı zayıf râvîler bulunmaktadır. Bu bakımdan bu rivâyet grupları ile amel edilemeyeceğini ortaya koymuşlardır.

Hangi ekolden olurlarsa olsunlar kelamcılar bu hadis-i şerif gruplarının senetlerinde bazı problemlerin olduğunu bu hadislerin zayıf olduğunu anlamış olmalarına rağmen yine de tartışmaya devam etmişlerdir. Kelamcıların çoğu zaman bu hadisleri, "Hz. Peygamber şöyle buyurdu..." diye bir girizgâhta bulunmadan hatta hadis metni olduğunu bile söylemeden tartışmaları, onların, bu hadislerin senedindeki problemlerden haberdar olduklarını gösteriyor. Diğer taraftan kelamcıların herhangi bir konuyu tartışabilmeleri için, o konuyla ilgili âyet veya hadis formunda bir postülatın bulunması gerekmektedir. Onlar, dînî olmayan, akli veya felsefi pek çok konuyu da pekala tartışabilmektedirler.

Günümüzde birilerinin çıkıp; "kelamcılar bu hadis gruplarının senedinin zayıf olduğunu bilmelerine rağmen niçin boşu boşuna tartışıyorlar, reddetsinler gitsin", şeklinde söylemelerde bulunmaları, her şeyden önce bu tartışmaları yapan, yorumlarda bulunan kelamcıların tartışma metoduna saygısızlıktır.

Bazı araştırmacıların da Mu'tezile'nin temsilcisi Kadı Abdülcebbar'ın *el-Muğnî* adlı eserine ulaşamamaları veya bazı kitaplarına müracaat etmemeleri yanlış bir yola sapmalarına sebep olmuş olabilir. Bazılarının Mu'tezile kaynaklarına bakmadan Mu'tezile kendisini savunamıyormuşçasına onlar adına konuşmalarını da doğru bulmuyoruz. Zira Mu'tezile ve temsilcileri özellikle Kadı Abdülcebbar, kendisine ait ve ona izâfe edilen eserlerde bu konuda kendilerini savunmuştur. Günümüzdeki Mu'tezile mensupları veya sempatanları da kendilerini savunabilecek durumdadırlar.

Fazlur Rahmân'ın, "irâde hürriyeti ve kaderle ilgili hadislerin çoğunluğunun hadis kisvesine sokulmuş uydurma sözler olduğu" görüşüne katılmıyoruz. Öte yandan Mu'tezilî Kadı Abdülcebbar'ın ilgili hadisleri reddetmeyip, önemseyerek değerlendirmiş olmasına rağmen,

ver ki, ben onlardan beriyim. Onlar da benden beridirler. Abdullah b. Ömer yemin etti, Allah'a and olsun ki, onlardan birinin Uhud dağı kadar altını olsa da onu infâk etse kadere inanmadıkça Allah, onun infâkını kabul etmez, buyurdu. bk. Müslim, "İman", 1 (1/36-38); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16 (2/635); Tirmizî, "İman", 4 (5/6-7).

⁶⁴ İsmail Durmuş, "Teşbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 40/553-556.

Fazlur Rahmân'ın, bundan habersiz olarak, Mu'tezile adına konuşup, hadisin uydurma olduğunu söyleyerek reddetmesini de uygun görmüyoruz. Çünkü kelam ilminde muâzırın kabul ettiği hususlar "Müsellemât" diye isimlendirilip, üzerine hüküm binâ edilebilmektedir. Bize göre Fazlur Rahmân, Kadı Abdülcebâr'ın eserlerine ulaşmamış olabilir.

Kaderiyye ile ilgili hadislerin senetleri, Eş'arî, Mâtürîdî ve Kadı Abdülcebâr tarafından problem edilmediği gibi biz de hadisin hasen veya zayıf olan isnâdıyla meşgul olmaktan ziyade metni ile ilgilenilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Zira Fazlur Rahmân'ın kendisinin de işaret ettiği gibi bu hadislerin metni son derece derin anlamlar içermektedir. İşte bu sebeple hem Ehl-i Sünnet kalamcıları hem de Mu'tezile hadisin senedine takılıp kalmamışlar doğrudan metniyle ilgilenmişlerdir. Bir hadisin isnâdının zayıf olması, onun kalamcıları tarafından kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Örnek olarak (مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ، وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ) "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz"⁶⁵ hadisinin Ebû Dâvûd'un her iki rivâyetinin de senedinin zayıf olduğu bilinmekle beraber kalamcıları tarafından isnâdına değil, metnin içeriğine itibar edildiği aşikârdır. Bu nedenle hadisin bu cümlesi ulûhiyet konusunda, Allah'ın mutlak irâdesini ifade etmek üzere kelam ilminde adeta ilke haline dönüşmüştür. Bu ilkenin, isnâdı zayıf bir hadisten neş'et ettiği neredeyse unutulmuştur. Zira Kaderiyye ile ilgili hadisler, farklı hadis gruplarının birer parçası olmasaydılar bile kalamcıların bu cümlelerin benzeri cümleler kurup, aklî deliller oluşturabilmeleri pekâlâ mümkündür.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Azîmabâdî, Muhammed Şemsülhak. *'Avnül-ma'bûd şerh-i Sünen-i Ebî Dâvûd me'a şerhi'l-ḥâfız İbn Kayyim el-Cevziyye*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 2. Basım, 1968-1969.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Uşûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Begavî, Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ. *Meşâbiḥü's-sünne*. thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlı vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987.
- Durmuş, İsmail. "Teşbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/553-556. 46 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1988.
- Ebû Hanîfe, İmâm Azam. *Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyet-i Abdullah b. Muhammed el-Ḥârîşî*. thk. Ebû Muhammed el-Asyûtî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebû Hanîfe, İmâm Azam. *Müsnedü'l-İmâmi'l-'Azam rivâyet-i Şadrüddîn Mûsâ el-Ḥaşkefî*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne*. thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1977.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Hamûde Ğurâbe. Kahire: Matbaatü Mısır, 1955. Kahire: Matâbiu'l-Emriyye, 2. Basım, 1975.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, "Edeb", 110 (2/738, 744).

- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-muşallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1995.
- Fazlur Rahmân. *İslâm*. trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 1999.
- Hafizoğlu, Yakup. "Kadı Abdülcebbar'ın Mecûsî Teoloji Tenkidi". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (Aralık 2020), 929-957.
- Hanbel, Ahmed b. *el-Müsned*. haz. Riyad Abdullah Abdulhâdî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1993.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir. *es-Sünne*. thk. Bâsım b. Faysal el-Cevâbire. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1998.
- İbn Kayyım el-Cevziyye. *Muhtaşarü's-şavâ'iki'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'aţţıla*. haz. Muhammed b. el-Mevsilî. Mekke: Matbaatü's-Selefiyye, 1929.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1975.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *el-Mevdû'ât mine'l-eĥâdîşi'l-merfû'ât*. thk. Nureddin Boyacılar. 3 Cilt. Riyad: Edvâu's-Selef Mektebetü't-Tedmüriyye, 1997.
- Kadı Abdülcebbar, Ahmed b. Halil Hemedânî. *el-Muĥnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. Hıdır Muhammed Nebhâ. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Kadı Abdülcebbar, Ahmed b. Halil Hemedânî. *Şerhu'l-uşûli'l-ĥamse*. haz. Kıvâmüddîn Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm Şeşdîv. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2. Basım, 2010.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1987.
- Kara, Cahid. "İslam Coğrafyasında Mecûsîler (Emevîlerin Sonuna Kadar)". *Dergiabant AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 19-59.
- Kara, Cahid. "İlk Dönem İslam Toplularında Mecûsîlerle Birlikte Yaşama Örnekleri", *Hız Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu (Mardin 17-19 Nisan 2015)*. 175-209. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karaağaç, Hilmi. "Kaderiyye/Mu'tezile'nin Mecûsîlikle İthamının Teolojik Arka Planı". *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 191-212.
- Karadaş, Çağfer. "Mezhep ve İsim. Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Marife* 5/3 (Kış 2005), 7-24.
- el-Kârî, Ali. *Mirĥâtü'l-mefâtîĥ şerhu Mişĥâti'l-meşâbiĥ*. thk. Cemâl İytânî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Köktaş, Yavuz. "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *HTD: Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Mübârekfûrî, Ubeydullah b. Muhammed. *Mir'âtü'l-mefâtîĥ şerhu Mişĥâti'l-Meşâbiĥ*. 9 Cilt. Benares-Hind: el-Câmiatü's-Selefiyye, 3. Basım, 1984-1985.
- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Şaĥîĥu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 4. Basım, 1991.
- Namlı, Abdullah. *Tekvîn ve Kulların Fiillerinin Yaratılışı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tebşiratü'l-edille fî uşûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003-2004.
- Nisâbü'rî, Hâkim. *Müstedrek 'ale's-şâĥîĥayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2002.
- Râzî, Fahreddin. *el-Meĥâlibü'l-'âliyye min'el-'ilmi'l-ilâhî*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Hz. Peygamber Döneminde Mecûsîler". *İslamî İlimler Dergisi* Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı Sayısı (Ekim 2014), 415-425.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-Leâli'l-maşnû'a fi'l-eĥâdîsi'l-mevĥû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- Suyûtî, Celâleddin. *Mirĥâtü's-şu'ûd ilâ Sünen-i Ebî Dâvûd*. haz. Muhammed Şâyib Şerîf. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. thk. Emîr Ali Mehennâ-Ali Hasen Fâûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 1997.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. thk. Târik b. İvadullah-Abdülmuhsin el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Tebrîzî, Hatîb. *Mişkâtü'l-Meşâbih*. thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1979.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Câmi'u's-şâhih (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/131-138. 46 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Yurdağür, Metin. "Kadı Abdülcebbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/103-105. 46 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.